

Prezident smolař? Edvard Beneš a mnichovská krize 1938 v kontextu učebnic dějepisu¹

Jan BUREŠ

President loser? Edvard Beneš and the Munich crisis of 1938 in the context of History textbooks

Abstract: To compare the interpretations of the Munich crisis of 1938 and Beneš' role in the History textbooks and, in contrast to these textbook interpretations, to show how Beneš' role in the crisis of 1938 evaluates contemporary historical research is the main aim of this study. For this analysis was chosen the method of the text analysis of selected History textbooks for primary and secondary schools from the communist regime and textbooks published under the conditions of a free political regime after 1989. The second part of the study is an analysis of the Beneš's strategy in solving the Munich crisis and its foreign and internal political limits. The main conclusions of the study: the Munich crisis demonstrated for the first time the limits of Beneš's political strategy. The crisis was lost, because it was caused by forces that he did not control, which he was not able to influence much, and which mainly did not respect his attitudes, and forced him to submit to their will. At the same time, however, he himself became the center of attention and literally the hope of the whole nation, without having sufficient influence, powers or powers for the positive resolution of the crisis. In dealing with the crisis, he has put his proven diplomatic ability for years to reach a compromise solution at all costs, even in the most

complex situations. However, in 1938 his opponents with him did not want to agree on any compromise.

Key Words: Munich Crisis, President Beneš, Political Strategy, History Textbooks

Úvod

Je jen málo osobností české politické historie, vnímaných natolik rozporuplně či budících tak odlišné interpretace a soudy odborné i laické veřejnosti, jakou byl Edvard Beneš. Základní schéma, podle kterého je jeho osobnost interpretována, odráží hodnocení vysoce pozitivní i negativní.

Cílem této studie je provést komparaci interpretací mnichovské krize 1938 a Benešovy role v ní v učebnicích dějepisu a v kontrastu k těmto učebnicovým interpretacím ukázat, jak Benešovu roli v krizi roku 1938 hodnotí soudobý historický výzkum. Komparace učebnic dějepisu bude provedena analýzou vybraných učebnic dějepisu pro základní a střední školy z doby komunistického režimu a také učebnic vydávaných již v podmínkách svobodného politického režimu po roce 1989 a analyzovat, k jakým proměnám v nich docházelo v interpretaci mnichovské krize 1938 a Benešovy role v jejím řešení. Pokusíme se také vysvětlit dobový kontext interpretací, které se postupem času v učebnicích dějepisu objevovaly. Druhou část studie pak bude tvořit analýza Benešovy strategie při řešení mnichovské krize a její zahraničněpolitické a vnitropolitické limity. Zejména nám půjde o to ukázat ústavněprávní rozměr Benešových možností. Podotkneme, že naším cílem není dát jednoznačnou odpověď na věčnou otázku, zda jsme se v roce 1938 měli bránit či nikoliv. Taková analýza by musela výrazně překročit rozsah studie tohoto typu, a i tak by odpověď stěží mohla být jednoznačná. Autor této studie je přesvědčen, že v odborné i publicistické literatuře bylo od roku 1938 sneseno mnoho přesvědčivých argumentů pro obě varianty; zároveň ovšem často argumenty ve prospěch jednoho řešení vylučují řešení druhé. Cílem naší studie je spíše ukázat politika, jednajícího a řešícího politickou krizi se všemi jejími aspekty.

Tento příspěvek je první částí širší studie o dvou největších Benešových politických krizích – Mnichovu 1938 a únoru 1948. Druhá část, věnovaná

právě Benešově roli v komunistickém převzetí moci v roce 1948 bude publikována v některém z dalších čísel tohoto časopisu, a bude se také věnovat analýze učebnicových interpretací února 1948 a Benešovy role v této krizi, jeho strategii jednání i jejím, zejména ústavněprávním limitům. Tato druhá studie bude také uzavřena komparací Benešovy role v obou jeho „velkých krizích.“ Studie je také příspěvkem ke snaze zlepšit povědomí mladých lidí o moderních českých dějinách; v tomto kontextu není překvapivé, že jejich znalosti právě o krizi roku 1938 jsou nejslabší ze všech „osmičkových“ výročí českého 20. století. Podle aktuálního výzkumu společnosti Post Bellum nedokázalo mnichovskou dohodu správně zařadit 46 % lidí, ve věkové kategorii 18–24 let zná události roku 1938 pouze 42 % respondentů (Post Bellum 2018). Zatímco v době komunistického režimu se o událostech let 1918 a 1968 spíše mlčelo a interpretace února 1948 byla silně zideologizovaná, byl to právě rok 1938, který komunistická propaganda hojně využívala a prezentovala jako důkaz „zrady a prohnitosti“ Západu. Po pádu komunistického režimu v roce 1989 se logicky pozornost veřejnosti, historiků a tak trochu i školního dějepisu zaměřila spíše na ona „bílá místa“, a rok 1938 byl ve výkladech poněkud upozaděn.

1 Když „jsme Benešem zvonili na zvony světa“

Výrok V. Černého poeticky charakterizuje období Benešova řízení zahraniční politiky nového československého státu (Černý, 1992, s. 178). Již od chvíle, kdy se díky Masarykem a jím vedenému zahraničnímu odboji podařilo prosadit ustavení ČSR, byl přesvědčen (a svými příznivci přesvědčován) o své mimořádné schopnosti rozpoznat hlavní trendy vývoje světového dění, „duch doby“ a z tohoto svého poznání pak (na základě jím tolik zdůrazňovaných „vědeckých argumentů“) vytvořit strategii jednání, která vedla k politickému úspěchu. Oceňován je za svou usilovnou práci na vzniku republiky v zahraničním odboji za první světové války a jejího teritoriálního vymezení na pařížské mírové konferenci. Od počátku republiky po celá 20. i první polovinu 30. let se zdálo, že jeho zahraničně politická koncepce je až na několik výjimek (především neúspěch při vyjednání tzv. východního Locarna) sérií jednoho úspěchu za druhým.

Tato pozitivní interpretace je už od dob první republiky v ideální podobě ztělesněna ve výroku T. G. Masaryka: „Bez Beneše bychom republiku neměli!“ (Čapek, 1990, s. 164). Prakticky neomezená důvěra a veřejně demonstrovaná podpora ze strany Masaryka jako nejuznávanější autority státu Benešovo vnitropolitické postavení upevňovala. Zvykl si na to, že jeho koncepce zahraniční politiky není většinou politické elity první republiky prakticky vůbec zpochybňována, a že možné alternativy k jeho politice byly natolik marginalizovány, že se jevíly být jako zcela chybné. Jako ministr zahraničních věcí prokazoval, že jeho nejsilnější stránkou je schopnost být aktivním tvůrcem politické strategie, jejíž úspěšnost byla vždy založena na předpokladu, že Beneš vždy dokázal racionálně zvážit možnosti svého státu a jeho diplomacie, a nepouštěl se do strategií, které by tyto možnosti překračovaly, a tudíž by existovalo riziko jejich neúspěchu. Podařilo se mu vybudovat Malou dohodu, která přispěla ke stabilizaci politických poměrů ve střední a jihovýchodní Evropě. Výrazně zapojil Československo do aktivit Společnosti národů, díky nimž se stal jedním z nejuznávanějších zahraničních ministrů tehdejší Evropy.

Mezinárodní dění posuzoval realisticky. I když postavil svou zahraniční politiku na úzkém spojení s Francií jako s hlavním evropským vítězem světové války, byl si vědom jejího omezeného zájmu o oblast střední Evropy. Proto ani klíčovou spojeneckou smlouvu s Francií z roku 1924 nepovažoval za základní kámen bezpečnostní politiky ČSR (Ort, 2005, s. 89). I když v roce 1928 podpořil vysoce humánní ideu Briand-Kellogova paktu (tedy prohlášení vlád vzdávající se války jako prostředku řešení vzájemných sporů), byl si vědom deklarativní povahy tohoto dokumentu a zejména jeho slabých stránek, především absence sankcí proti případnému porušení dohodnutých zásad. Odmítal spoléhat pouze na takovouto idealistickou dohodu a zdůrazňoval potřebu vlastních silných obranných prostředků, jakož i bilaterálních bezpečnostních smluv (Dejmek, 2006, s. 453). I když byl politickými elitami a tiskem druhé republiky obviňován z nepřátelské politiky vůči Německu, ve skutečnosti se po celá 20. léta snažil působit na západní politiky ve prospěch Německa: podporoval přijetí Německa do Společnosti národů a Stresemannovu snahu o zapojení země do systému kolektivní bezpečnosti. Jeho osobní opatrný postoj k Německu se sice od roku 1918 příliš nezměnil, ve své

politice ale vycházel z ideje nutnosti francouzsko-německého smíření jako základu mírové budoucnosti Evropy a posílení bezpečnosti Československa (Hajdinová a kol., 2015, s. 19). I když nikoli bez obtíží, byl nakonec v roce 1935 zvolen prezidentem republiky. Až do roku 1938 Beneš nezažil žádnou významnější politickou prohru.

2 Dobová hodnocení Benešovy politiky a jeho role v mnichovské krizi

V kontrastu proti jeho výše spíše jen naznačeným hlavním politickým úspěchům se ale měřítkem Benešova hodnocení v očích veřejnosti i školního dějepisu staly ony dvě klíčové politické krize – mnichovská zahraničně politická krize v roce 1938 a únorová vnitropolitická krize v roce 1948. Názory veřejnosti či komentátorů politického dění přímo v oněch krizových okamžicích byly v průběhu následujících let posouvány a i v důsledku cenzury nedemokratických režimů (druhá republika, protektorát, komunistický režim) manipulovány. Těsně po Mnichovu v roce 1938 se hodnocení Benešovy role v této krizi pohybovalo od omlouvání jeho omezených možností řešit krizi pozitivně až po zatracování za to, že „neumožnil národu bránit se.“ Později se výklad událostí i Benešovy role v nich stal barvitějším, a to zejména pod vlivem aktuální politické situace či převládajícího režimu. Druhorepubliková žurnalistika Beneše označovala za „nepřítele republiky číslo jedna“ a kritizovala jej za „jednostrannou“ orientaci na Francii a podceňování vztahů k Německu (Rataj, 1997, s. 47–58). Protektorátní rétorika byla logicky ještě ostřejší – podle K. Henleina zúčtování s Benešem mělo být „generální zkouškou pro budoucnost“ (Pasák, 1998, s. 144).

3 Jak to viděl sám Beneš?

Beneš sám svou roli v řešení mnichovské krize hodnotil sebekriticky a racionálně; nevyhýbal se přijetí své vlastní zodpovědnosti, avšak zdůrazňoval, že se zvoleným řešením krize nesouhlasil, a že k němu byl donucen. V dopisu L. Rašínovi napsal v listopadu 1938 z Londýna: „Já nikdy v budoucnosti nebudu dokazovat vinu kohokoliv na zářijových

událostech... Ale plně a důsledně se budu hlásit k zodpovědnosti, která mi náležela. Je sice pravda, že jsem konstitučně zodpověděn nebyl já, nýbrž vláda, je však také pravda, že fakticky největší vliv jsem měl já a v rozhodujících chvílích a týdnech vláda beze mne, bez porady se mnou nebo bez rozhodnutí mého nechtěla nic podniknouti a že naopak já jsem musil učinit řadu věcí bez předběžného detailního rozhodnutí, i když v zásadě jsem se vždy dohodl předem a dodatečně vždy a o všem jsem referoval a dostal vždy souhlas a schválení.“ (Beneš, 2007, sv. III., s. 274–275)

4 Beneš a Mnichov 1938 v učebnicích dějepisu

Podíváme-li se na to, jak se jak se dobově proměňovaly dějepisné interpretace obou Benešových velkých krizí, jejich příčin a důsledků (jakož i otázky „viny“² za ně) a také Benešovy role v nich, můžeme vidět dvě odlišné etapy – v době komunistického režimu do roku 1989, kdy práce historiků (zejména na témata moderních dějin) do značné míry podléhaly režimní cenzuře, a po roce 1989, kdy došlo k obnově pluralitního přístupu k historickému výzkumu. Na první pohled je zřejmé, že oficiální dějepisná interpretace událostí roku 1938 do značné míry odolává „zubu času“ a její hlavní argumentace se před rokem 1989 a po něm moc neliší. Do značné míry dokonce stále přejímá líčení situace, varianty možností a argumenty pro přijetí Mnichovské dohody, které ve svých Pamětech, vydaných poprvé v roce 1947, uvedl sám Edvard Beneš: „...zůstali jsme v září roku 1938 se Sovětským svazem naprosto sami...Evropa byla v této chvíli po každé stránce zralá, aby přijala bez hlesu diktát berchtesgadenského kaprála. A když se Československo v zářijových jednáních s našimi Němci diktátu tomuto rozhodně vzepřelo, dostalo 19. září 1938 od vlády britské a francouzské nejprve společnou notu, rozhodně nás vyzývající, abychom přijali návrh kapitulace, v podstatě smluvený napřed mezi Hitlerem a Chamberlainem 15. září v Berchtesgadenu. Když jsme i to odmítli, došlo od Francie a Anglie 21. září ultimativní vyzvání (zdůrazněno EB) s důraznými osobními zákroky jejich vyslanců u mne v noci v Praze, odevzdané později i písemně, že, nepřijmeme-li jejich plán na odstoupení tzv. sudetského území, ponechají nás osudu, který

jsme si prý sami připravili. Do války s Německem však rozhodně jen pro udržení sudetských Němců v Československu nepůjdou (zdůrazněno EB). Bylo až bolestně málo těch ve Francii a Anglii, kteří tehdy chápali, že šlo pro Evropu o něco mnohem vážnějšího nežli o udržení tzv. sudetských Němců v Československu... A pak v Mnichově 30. září v noci byla našemu státu a národu zasazena rána palicí do hlavy; bez účasti a přes mobilisaci veškeré naší branné moci byla smluvena a podepsána čtyřmi velmocemi – a pak nám i vnucena – pro Evropu a celý svět osudná dohoda mnichovská.“ (podtrženo EB) (Beneš, 2007, sv. I., s. 148–149)

Všimněme si, že Benešovo líčení nejenže ve zkratce uvádí všechny argumenty, které by si „národ“ měl zapamatovat pro obhajobu přijetí Mnichova (byli jsme opuštěni našimi spojenci, zůstal s námi jen SSSR, vzepřeli jsme se, chtěli jsme se bránit, ale byli jsme zrazeni, jen málokterí na Západě chápali situaci, nešlo jen o problém sudetských Němců, šlo o Evropu, ba o celý svět), ale také umně navozuje emotivní atmosféru celého příběhu (noční nátlak vyslanců na Hradě, noční dohoda spiklenců v Mnichově).

Ve výše citovaném dopisu L. Rašínovi z listopadu 1938, uveřejněném Benešem v dokumentární příloze k Pamětem v roce 1946) také Beneš naznačil hlavní varianty řešení mnichovské krize, které následně vešly do učebnic dějepisu: mohli a měli jsme se bránit – ale jen v případě, že by nám vojensky pomohla Francie; izolovaná válka proti Německu by vedla k záhubě národa i k zániku státu (Beneš, 2007, sv. III., s. 280–281).

Učebnice dějepisu, vydávané v době komunistického režimu v zásadě Benešovu argumentaci ohledně Mnichova přejímaly, ale posunovaly její význam v duchu marxistické filozofie dějin, zdůrazňující jejich třídní podmíněnost. Obecně se v komunistické interpretaci Mnichova zdůrazňovaly zejména tyto aspekty: pravicový („buržoazní“) charakter britské, francouzské i československé politické elity, odpovědné za Mnichov (i to byl ale částečně Benešův argument); porušení spojeneckých závazků vůči ČSR; odmítnutí sovětské pomoci (aniž by byla zmíněna její problematičnost až nemožnost); ignorace českého veřejného mínění vládou. To je příklad slavné středoškolské učebnice „Světové dějiny,“ napsané J. Charvátem a vydávané opakovaně od roku 1967 i 70. letech: „Francouzská buržoazní vláda věrolomně porušila své spojenecké závazky k Československé

republike a spolu s anglickými imperialisty ji vydala na pospas německému fašismu... Sovětský svaz, který byl ochoten splnit své závazky vůči Československu, nebyl na konferenci pozván. Zároveň Anglie a Francie sjednaly s Hitlerem smlouvu o vzájemném neútočení, což byl nepřímý pokyn, aby nacistické Německo napadlo Sovětský svaz. Proti mnichovskému rozhodnutí se nepostavila ani československá buržoazní vláda, která nedbala mínění většiny obyvatelstva a ochoty Sovětského svazu pomoci. Mnichovská dohoda velmi posílila německý nacismus a zvýšila jeho útočnost.“ (Charvát, 1972, s. 496–497) Tato interpretace vycházela z tehdejší odborné historické literatury, připomeňme za všechny závěry příspěvků ve sborníku z konference k 20. výročí Mnichova: přední ideolog KSČ G. Bareš zde tvrdil, že hlavním smyslem mnichovské konference bylo pomocí ultimáta umožnit „československé reakci i Benešovi prosadit kapitulaci proti vlastnímu lidu,“ a kritizoval Beneše za „kapitulantskou povolnost“ vůči Západu (Kdo zavinil Mnichov, 1959, s. 90–92). Podobně historik T. Brod dokazoval, že kapitulace čs. armády nebyla z vojenského hlediska nutná, a že SSSR by Československu pomohl. Skutečným důvodem přijetí Mnichova byly podle Broda „třídní zájmy československé buržoazie,“ která se spolu s Benešem obávala vzrůstu vlivu komunistů a SSSR v Československu (tamtéž, s. 103–104).

V 80. letech vydaná učebnice „Dějepis 8“ pro základní školy (autorský tým pod vedením M. Dohnala, 1984) na Charvátovu interpretaci navazovala, ale použila vyhrocenější slovník: nejenže zdůrazňovala „podřízenost“ čs. vlády Západu, ale zároveň připojila kritiku národnostního postavení Němců v první čs. republice. Poukazem na obavu čs. politických elit z „revolučního hnutí“ výraznila také sílu KSČ v tehdejší společnosti a v kontrastu k tomu postavila snahu čs. vlády zlomit odpor protestující veřejnosti: „Nevyřešené národnostní problémy se staly živnou půdou pro nacistickou agitaci, která pomocí sudetoněmeckého hnutí začala zevnitř rozleptávat celistvost našeho státu... Západní mocnosti radily v této situaci československé vládě, aby (Hitlerovým) požadavkům vyhověla. Vláda, poslušná západních spojenců a z obavy před vnitřním revolučním hnutím, odmítla nabízenou pomoc, zlomila odhodlání lidu bránit republiku a podrobila se mnichovskému diktátu.“ (Dohnal a kol., 1984, s. 15)

Podobně ostrá je interpretace pohnutek západních vlád k politice appeasementu, formulovaná ve stejném roce vydané učebnici dějepisu pro střední odborné školy a střední odborná učiliště („Dějepis II,“ autorský kolektiv pod vedením O. Ftorka, 1984): „Reakční síly ve vládách západních velmocí se snažily obrátit fašistický útok na východ, a daly proto Německu najevo, že jsou ochotné vzdát se obhajoby československých zájmů. Vyvíjely nátlak na československou vládu, aby vyhověla některým Hitlerovým požadavkům. Československá vláda mnichovský diktát přijala.“ (Ftorek a kol., 1984, s. 108)

V podobně ostrém marxistickém a protizápadním duchu je formulováno také hodnocení mnichovských událostí v učebnici „Dějepis pro 3. ročník gymnázia“ (autorský kolektiv pod vedením S. Cambela), vydané v roce 1987: autoři zdůrazňují nesouhlas a odpor čs. obyvatelstva proti „kapitulantské politice vlády“ a připisují zodpovědnost za kapitulaci agrární straně. Zdůrazňují, že skutečné antifašistické síly (jistě míněna KSČ) zůstaly oslyšeny, a opět připomínají neochotu čs. politiků přijmout pomoc SSSR: „Prezident a vláda nakonec anglo-francouzské ultimátum přijali. Kapitulantská politika vlády však vyvolala bouři odporu a nesouhlasu, která vyústila v generální stávkou 22. září. Vláda, v jejímž čele stál agrární politik M. Hodža, musela odstoupit. Avšak ani v této situaci se nepodařilo antifašistickým silám prosadit vytvoření vlády, jež by reprezentovala nejrozhodnější stoupence obrany republiky. Prezident jmenoval úřednickou vládu v čele s armádním generálem Janem Syrovým... Mezinárodní reakce se však chtěla co nejrychleji dohodnout s Hitlerem na účet Československa... Československá buržoazie, zrazená západními velmocemi, nebyla ochotna ani v těchto kritických chvílích přijmout pomoc Sovětského svazu. Tato skutečnost byla též rozhodující pro další jednání západních velmocí s Hitlerem v Mnichově. Československá vláda a prezident Beneš se podrobili potupnému mnichovskému diktátu přes to, že lid byl odhodlán bránit svou vlast a Sovětský svaz připraven splnit své spojenecké závazky.“ Na rozdíl od výše citovaných učebnic je v Cambelově učebnici z roku 1987 věnován celý samostatný odstavec odmítavému postoji KSČ k přijatému řešení: „KSČ marně naléhala na vládu, aby se nepoddávala. K. Gottwald žádal prezidenta ještě 30. září, aby dal souhlas k obraně republiky,“ a citují Gottwaldovu řeč k Benešovi:

„Nesouhlasím s Vámi, pane prezidente. Bosí a neozbrojení Habešané se bránili a my se podrobujeme! Jen se podívejte, jak se brání španělský lid. Máme skvělou armádu, národ jde s námi a je jednotný. Ještě nyní by se měla ukázat naše síla. Ještě není pozdě. Mnichovské požadavky by se neměl přijmout.“ Tučným písmem autoři učebnice nakonec zdůrazňují nejdůležitější poselství: „KSČ byla jedinou politickou stranou, která s kapitulací nesouhlasila.“ (Cambel a kol., 1987, s. 123–126)

Podíváme-li se na interpretace Mnichova a hodnocení tehdejších možností čs. politiků ve čtyřech učebnicích, vydaných po roce 1989, vidíme, že Benešova argumentace stále zůstává základem dějepisného výkladu. V knize autorského kolektivu pod vedením V. Mencla „Křižovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách“ (vydané v roce 1990 jako pomůcka pro učitele dějepisu), jež obsahuje historické statě psané disentními historiky ještě v 80. letech, můžeme číst o Mnichovu toto: „Mnichov byl...výsledkem zaslepenosti politiky usmiřování... Jedním z významných motivů protagonistů appeasementu byl jejich strach ze Sovětského svazu a z komunismu (i to byl Benešův argument, který po roce 1948 zdůrazňovalo také komunistické dějepisectví, pozn. autora)... Alternativou Mnichova byla politika zastávaná Churchillem, Edenem a Labour Party, ta se však prosadila až později... Francie odmítla splnit závazek vyplývající ze spojenecké smlouvy s Československem a naopak se připojila k britskému nátlaku na svého spojence, jen aby se vyhnula válce, na kterou nebyla připravena. SSSR byl ochoten splnit své smluvní závazky (poskytnout pomoc, poskytne-li ji Francie). Kapitulaci se rozhodla jednomyslně přijmout Syrového vláda se souhlasem prezidenta Beneše i se souhlasem velitelství armády a všech politických stran mimo komunistickou (podtržený argument zdůrazňovalo také komunistické dějepisectví, pozn. autora)... U některých kruhů československé buržoazie – zejména agrárníků – hrál při jejich rozhodování, zda bezvýhradně kapitulovat, i úzce třídní zájem: báli se víc komunismu než Hitlera (podtržený argument zdůrazňovalo také komunistické dějepisectví, pozn. autora). Důvody, proč se vláda a prezident neodhodlali k obraně, spočívaly zejména v obavě z prohrané války a ze zběsilého nacistického teroru proti Čechům a Slovákům, který by jistě následoval.“ (Mencl a kol., 1990, s. 148-149). Autoři této (na počátku 90. let 20. st. mimořádně významné

pomůcky učitelům dějepisu) práce zdůrazňovali, že diskuze o Mnichově jsou stále aktuální, a argumenty jsou politicky podmíněné. Ve shodě s Benešem ale docházejí k závěru: „Československé vládě a jejímu prezidentovi nezbývala jiná cesta, než kapitulaci přijmout. Země, v jejichž pomoc republika doufala, jí ultimativně diktovaly kapitulaci. Počítat se sovětskou pomocí bylo sotva reálné.“ (Mencl a kol., 1990, s. 150)

V práci autorského kolektivu pod vedením P. Běliny „Dějiny zemí Koruny české II.“ (vydané v roce 1992 a zařazené ministerstvem školství do seznamu učebnic) autor kapitoly o Mnichovu J. Halada zdůrazňuje Benešovu klíčovou roli v přijetí Mnichova: „Československo se tomuto diktátu, spolupodepsanému jeho hlavním spojencem – Francií – podřídilo. Jedinou alternativou při tehdejší mezinárodní situaci, nereálnosti pomoci ze strany SSSR a nespolehlivosti malodohodových spojenců by byla osamocená válka s Německem, na kterou nebylo Československo dostatečně vyzbrojeno... To vše, spolu s hrozbou útoku z polské a maďarské strany, dovedlo E. Beneše 30. září 1938 k závěru, že je nutno nadiktované podmínky přijmout.“ Zároveň cituje známé (a k Benešovi velmi kritické) emotivní vystoupení L. Rašína na jednání Stálého výboru obranu republiky z 30. 9. 1938: „Promiňte pane prezidente, že s vámi nesouhlasíme. Na tomto hradě vládli čeští králové samostatnému státu a určovali často dějiny Evropy. Zde na tomto hradě se ale nikdy neustupovalo. Měli jsme se bránit. Ustoupili jsme sami. Příští generace nás odsoudí, že jsme bez boje odevzdali své kraje. V čem má národ vidět sílu a v co má věřit, když jsme mu vzali armádu, která bez výstřelu opustí pozice? K té cizí zbabělosti připojujeme zbabělost vlastní. Je pravda, že jiní nás zradili, ale my zrazujeme sami sebe.“ (Bělina a kol., 1992, s. 189–191).

V učebnici pro střední školy „České dějiny II.“ (autorem je jeden z největších znalců problematiky Mnichova R. Kvaček), vydané v roce 2002, je Mnichov hodnocen následovně: Českoslovenští politici a vojáci označili 30. 9. 1938 Mnichovskou dohodu „za diktát, ale nevzepřeli se mu. Hlavním důvodem podvolení bylo selhání nejdůležitější československé spojenecké vazby, smlouvy s Francií. Bez podpory Francie byl boj Československa s Německem a popřípadě s dalšími sousedy považován za nanejvýš obtížný, zcela nerovný. Většina vojenských velitelů, někteří politikové a česká a slovenská veřejnost přijali pak toto rozhodnutí s otevřenějším

či s vnitřním nesouhlasem, oficiální stanovisko Československa to však už neovlivnilo“ (Kvaček, 2002, s. 133). Připomeňme, že také poukaz na rozpor mezi názory vojáků a občanů na jedné straně a oficiálními úřady ČSR na straně druhé vnímal prezident Beneš, který 29. 9. 1938 řekl generálům, kteří mu přišli sdělit své odhodlání bojovat: „To, co žádáte, je vaší povinností žádat a dělat, je to ke cti československému vojsku... lid náš chce to, co žádáte i vy... Ale já jsem v jiné situaci nežli vy. Já nejsem jen vrchním velitelem armády, jsem také presidentem a politickým exponentem národa jako celku. Já nemohu brát v úvahu jen to, co cítí lid a armáda. Já musím vidět celou naši situaci vnitřní i mezinárodní...a všechny důsledky, které by naše eventuální kroky měly za následek... Anglie a Francie...nás ve věci našich smíšených krajů definitivně opustily už před zářijovou krizí a Francie své smlouvy nyní už nesplní... Bylo by ode mne lehkomyšlné, kdybych chtěl vésti národ na jatka v této chvíli v izolované válce.“ (zvýrazněno EB) (Beneš, 2007, sv. I., s. 395)

Také J. a J. Kuklíkovi v nejpoužívanější řadě učebnic dějepisu pro gymnázia („Dějepis 4. Nejnovější dějiny“), vydané v roce 2005, zdůrazňují odpovědnost vlády a prezidenta za přijetí „diktátu“, zároveň ale studentům připomínají, že na otázku, zda jsme se měli bránit, „není jednoduchá a jednoznačná odpověď.“ Částečně akceptují Benešovy argumenty („Politická i vojenská hlediska navozují spíše úvahy o bezvýchodnosti situace, za níž se odpovědní činitelé rozhodovali.“), zdůrazňují ale také negativní dopady na morální stav společnosti: „Z morálního hlediska však způsobili národu těžký šok, který poznamenal život celých generací.“ (Kuklíkovi, 2005, s. 53)

Dosud nejnověji vydaná učebnice, určená nejen studentům, ale i jako pomůcka pro učitele dějepisu, nazvaná „Moderní dějiny pro střední školy“ (autorský tým pod vedením J. Čurdy a J. Dvořáka, vydáno v roce 2014) ve své interpretaci Mnichova již opět plně přebírá Benešovu argumentaci, („Bez naděje na pomoc se pražská vláda podvolila.“) a podepírá ji i emotivním poukazem na nedůstojné postavení Československa na mnichovské konferenci („Zástupce ČSR nebyl k jednání přizván, v hotelu čekal na výsledek.“) a také Benešovým emotivním vystoupením na jednání Stálého výboru obranu republiky z 30. 9. 1938: „Jsou to zbabělci a nejhnusnější je, že nám řekli, že můžeme mobilizovat. Věřil jsem proto,

že se do toho půjde. Bojí se války a myslí, že by Československo mohlo být její příčinou. Bylo to těžké rozhodování přijmout podmínky a zachránit národ, anebo jít sami do boje a nechat se vyvraždit. To historie rozsoudí, co bylo správné.“ (Čurda.; Dvořák a kol., 2014, s. 67)

5. Benešova strategie jednání v mnichovské krizi 1938 a její limity

Máme-li stručně vystihnout hlavní rys Benešova uvažování a jednání v průběhu celé krize roku 1938, pak bychom jej nejspíš označili jako kombinaci chladného racionalismu a pragmatičnosti, občas doplňovaného cynismem. Zvláště takto Beneš vystupuje v obrazu krize, porovnáme-li jej s vysoce emotivní až hysterickou náladou, vytvářenou dobovými médii ve veřejném mínění.

Beneš znal názory tehdejších britských a francouzských vládních kruhů na tzv. sudetoněmecký problém. Vycházel ze své sociologické analýzy politických, hospodářských, sociálních a vojenských poměrů v obou zemích, a byl přesvědčen, že obě země (zejména ale Francie) nejsou na válku v tuto chvíli připraveny. Podle jeho názoru navíc málo rozuměly vnitřní situaci v nacistickém Německu i v Československu (Beneš, 2007, sv. I., s. 342).

Formálně sice věřil na dodržení smluvních závazků, ale nečinil si velké iluze o ochotě pomoci z jejich strany. Již 7. 5. 1938 mu obě velmocí daly jasně najevo svůj postoj, když československou vládu vyzvaly, aby „dosáhla dohody se zástupci sudetoněmecké strany“ a pohrozily, že pokud tak neučiní, nemusí dát Československu žádné záruky pomoci (Mnichov v dokumentech, sv. I, 1958, s. 45–46). Ostatně už v prosinci 1937 hlásil sovětský vyslanec ve Francii do Moskvy, že (socialistický) ministr zahraničních věcí Y. Delbos tlačí na Prahu, aby přistoupila na jakékoliv požadavky sudetských Němců (Dokumenty k historii, 1979, s. 24). Britský premiér N. Chamberlain se navíc v soukromí jasně už v květnu 1938 vyjadřoval tak, že ani Francie a Rusko, natož Británie do války kvůli Československu, státu, který je ve své současné podobě naprosto neudržitelný, nepůjde (Faber, 2008, s. 172–173). Beneš dokonce ani ve veřejných projevech v roce 1938 nedával svou důvěru ve spojení s Francií příliš najevo: v rozhlasových vystoupeních 10. 9. a 5. 10. 1938

se o něm nezmínil vůbec (Beneš, 2007, sv. III., s. 172–177; 257–260), v projevu z 22. 9. dokonce opatrně obhajoval rýsující se dohodu Britů a Francouzů s Hitlerem jako naději na mírové upořádání v Evropě (MacKenzie, 1947, s. 313). Nicméně nejpozději do jednání v Berchtesgaden (15. 9.) vycházel z toho, že Francie a Británie budou racionálně hájit svůj zájem, a tím je podle něj vědomí, že na válku s Hitlerem budou dobře připraveny nejdříve na jaře 1939, a do té doby proto nedovolí Hitlerovi pohltit Československo i s jeho zbraněmi a pevnostmi (Dokument k historii, 1979, s. 164).

Především si Beneš nedělal iluze o postupu A. Hitlera a K. Henleina. Věděl, že skutečným cílem nacistického režimu je zničení Československa jako státu, vojenské a průmyslové velmoci ve střední Evropě, bránící mu v útoku na Východ; a z toho vyvozoval, že sudetoněmecký problém je pro Hitlera jen zástupný. Jeho cílem bylo přesvědčit západní politiky o těchto Hitlerových skutečných záměrech. Jako každá velká politická krize, měla i ta československá v roce 1938 řadu zvrátů, nečekaných postojů a reakcí, a podle toho se měnily strategie aktérů. Beneš jednal většinou pragmaticky, zejména mu šlo o to nedostat se do konfliktu se západními spojenci. Ve snaze ukázat Západu dobrou vůli začal také od července ustupovat Henleinovým požadavkům a byl v tom ochoten jít až na samotnou mez únosnosti pro československý stát. Tak, jak se měnily mezinárodní okolnosti krize, pragmaticky měnil postoje: zatímco v květnu chtěl částečnou mobilizací válce zabránit, v září vyhlašuje všeobecnou mobilizaci s cílem válku skutečně vést - ovšem jen za předpokladu, že se v ní k Československu připojí Francie a Británie, což se mu po krachu jednání Chamberlaina s Hitlerem v Bad Godesbergu zdálo být možné.

5.1 Nečasova mise – politická chyba nebo chladný a pragmatický kalkul?

Jiným podobně pragmatickým přístupem k řešení krize byla i tzv. Nečasova mise. Beneš, dozvěděl se právě 15. 9. 1938 od J. Masaryka, že N. Chamberlain letí za Hitlerem do Německa, jehož cílem by podle Benešových úvah měla být nabídka souhlasu Británie s odstoupením části čs. území Německu, se snažil předejít situaci, kdy by o rozsahu území určeného k předání mělo být rozhodnuto bez konzultace s Československem.

Vysílá proto svého důvěrníka ministra J. Nečase do Paříže na jednání s francouzskými socialisty s diskrétním návrhem, v němž připouští možnost souhlasu s odevzdáním části čs. území. Předpokládal, že by se mohlo jednat přibližně o 4 – 6.000 km² (připomeňme, že mnichovskou dohodou přišla republika o 41.000 km²), v zásadě měl na mysli průmyslově i strategicky nezajímavou oblast Chebska. Jeho podmínkou ale bylo to, že se na toto území sestěhuje přibližně 1,5 – 2.000.000 českých Němců. V tomto Benešově návrhu se zračila i jeho obava o osud německých demokratů, Židů a socialistů, jež chtěl ponechat v Československu a uchránit je tak před nacistickými koncentráky (Beneš, 2007, sv. III., s. 187–188). Byl si vědom značného rizika celého tohoto tzv. pátého plánu: Francouzi a Britové, které s ním měl ministr Nečas seznámit, si jej mohli vyložit jako faktický souhlas Beneše s tím, aby oni pokračovali v jednáních s Hitlerem o odstoupení čs. území Německu i bez účasti Československa – a to se nakonec také stalo. Britové a Francouzi (správně) usoudili, že takový Benešův návrh Hitlera neuspokojí, ale zároveň jej v diplomatické korespondenci používali jako důkaz, že Beneš s odstoupením části území souhlasí. Vyslanec v Paříži Š. Osuský také Benešovi vyčetl, že se návrhem dopustil této „chyby.“ (Beneš, 2007, sv. III., s. 194). Beneš se ani ve svých Pamětech o této neúspěšné tzv. Nečasově misi nezmínil a do konce života se ji snažil utajit (Hauner, 2017, s. 635). Za války to bylo pochopitelné, protože bylo-li základním válečným cílem Beneše obnovení předmnichovských hranic, nemohl přiznat, že on sám je v roce 1938 zpochybnil. Protože ministr Nečas mu sdělil, že si ponechal originál Benešovou rukou psaných instrukcí tohoto plánu, nutil jej během válečného exilu v Londýně, aby celou záležitost vzal Nečas na sebe. Beneš i díky těmto diplomatickým ohledům (i ještě na konci války byl problém s britským a americkým souhlasem s obnovením Československa v původních hranicích) nikdy nemohl svůj záměr ohledně Nečasovy mise vysvětlit. Nečasův dokument byl ukryt a veřejnosti jej poprvé představili komunističtí historici J. Pachta a P. Reiman v roce 1957 jako důkaz údajné Benešovy zrady (Pachta; Reiman, 1957, s. 104–133). Ve skutečnosti se Beneš podle našeho názoru snažil se tímto návrhem Francouzům sdělit, kam až mohou ve svých případných ústupcích Hitlerovi ohledně čs. území zajít.

5.2 *Dáme Polsku, co bude chtít*

Schopnost velmi pragmatického jednání ukázal Beneš v mnichovské krizi i v případě změny politiky vůči Polsku. Po jednání v Bad Godesbergu a po vyhlášení čs. mobilizace 22. 9. 1938 se možnost války s Německem rýsovala stále jasněji; bylo však otázkou, zda v takové válce přijde Francie skutečně na pomoc. Poté, co čs. vláda odsouhlasila anglo-francouzský plán, obdržela 21. 9. nótu polského vyslance s požadavkem, aby analogické řešení zvolila také pro polskou menšinu (Mnichov v dokumentech, sv. I., 1958, s. 173–174). Beneš si uvědomil nebezpečí možného útoku také ze strany Polska. Ve snaze za každou cenu si Polsko „pojistit“, se rozhodl pro zásadní obrat v politice vůči této zemi – napsal dopis polskému prezidentovi, v němž navrhoval „obnovit přátelské vztahy a spolupráci“ a dokonce přímo jednání o „hraničních úpravách“ (Beneš, 2007, sv. III., s. 229–230). Na společném jednání britské a francouzské vlády 25. – 26. 9. 1938 v Londýně francouzský ministr zahraničních věcí G. Bonnet tvrdil, že „Dr. Beneš se v zásadě rozhodl vzdát se Těšína, aby uspokojil polskou vládu.“ Britové a Francouzi se dohodli, že budou tlačit na polskou vládu, aby takové vyrovnaní neodmítla a aby za něj zaručila, že nezaútočí na Československo (Mnichov v dokumentech, sv. I., 1958, s. 230). Prezident I. Mościcki odpověděl vstřícně s tím, že Benešův dopis odevzdal polské vládě. Polský ministr zahraničních věcí J. Beck však reagoval ultimativně a požadoval okamžité odstoupení některých částí Těšínska a provedení plebiscitu ve zbylé, i čistě české části území. Beneš se sice pokusil v dalším dopise polského prezidenta přesvědčit, aby v této vypjaté době polská vláda nezvyšovala napětí neúměrnými požadavky, a že společným zájem obou zemí je spíše společný boj proti Německu. Polské požadavky se však nadále stupňovaly. Po přijetí mnichovské dohody, kdy pravděpodobnost války (s Německem i s Polskem) výrazně klesla, Benešův zájem o dohodu s Polskem upadl (Beneš, 2007, sv. I., s. 369–372).

5.3 *Populismus nebo cynická hra s armádou?*

S postoji čs. vlády k požadavkům Hitlera, resp. Britů a Francouzů souvisí ještě jedno Benešovo rozhodnutí ze září 1938, které ovšem nelze hodnotit jako pragmatické, ale snad částečně jako populistické,

a částečně snad jako cynické. Poté, co Hodžova vláda po celodenním britsko-francouzském nátlaku na prezidenta Beneše a na jeho doporučení schválila dne 21. 9. 1938 tzv. anglo-francouzský plán (tedy odstoupení území s více než 50% zastoupením německé národnosti Německu), podala demisi – především z obav před reakcí veřejnosti, jež takové rozhodnutí díky dosavadní mediální masáži neočekávala. Oficiálně Hodžova vláda zdůvodnila svou demisi tím, že z důvodu časové tísně nemohla celou záležitost předložit k projednání parlamentu, a tedy „byla donucena angažovati se jménem státu proti ústavě“ (Mnichov v dokumentech, sv. II., s. 224–226). Prezident Beneš musel řešit otázku jmenování nového premiéra a vlády. V Praze vypukly protesty a demonstrace veřejnosti proti vládě. Řada demonstrantů požadovala ustavení vojenské diktatury a do jejího čela volala generála J. Syrového, legionářského hrdinu od Zborova. Veřejnost nevěděla, že Syrový se v roli generálního inspektora armády zúčastnil spolu náčelníkem generálního štábu generálem L. Krejčím ranního jednání u prezidenta Beneše a že jejich stanovisko (za současné situace máme možnosti jen velmi krátké a těžké obrany, která se na delší dobu prodloužit nedá) bylo klíčové pro rozhodnutí politiků přijmout anglo-francouzský plán. Straničtí politici a zřejmě i Beneš se zalekli hněvu veřejnosti, a možná se obávali také případného vojenského převratu proti nim (neboť řada velících důstojníků dávala hlasitě najevo svůj nesouhlas s ústupky Hitlerovi). Beneš proto vyšel vstříc „hlasu lidu“ a generála Syrového jmenoval předsedou vlády. Veřejnost byla nadšena, očekávala ráznou obranu republiky v čele s „novodobým Žižkou.“ Politicky nezkušený, a proto velmi populární Syrový vydával ve složité situaci dvojznačná stanoviska. Dopoledne 22. 9. promlouvá odvážně k demonstraci před Rudolfinem: „Ručím za to, že armáda stojí a bude stát na našich hranicích a bránit naši svobodu až do konce. Možná vás brzy povolám, abyste se aktivně podíleli na obraně naší země, po čemž všichni tak toužíme.“ (Faber, 2014, s. 312) Už večer z balkonu hradního nádvoří ale říká: „Miluji republiku tak jako vy. Jsem si vědom odpovědnosti. Mějte ve mně důvěru. Vojenská diktatura by nám nepomohla. Neznáte důvody, jež přinutily vládu takto se rozhodnouti. Válka dnes byla by sebevraždou. Nepovedeme národ do záhuby.“ (Mackenzie, 1947, s. 312)

Beneš osobně se Syrového jmenováním nesouhlasil (Beneš, 2007, sv. I., s. 348–349) – jednak proto, že nerad činil rozhodnutí pod nátlakem, a jednak odmítal ideu vojáků u moci; preferoval obsazení této funkce politikem. Zároveň se nelze ubránit závěru, že Beneš – v atmosféře všeobecného znechucení veřejnosti politiky, kteří dali najevo ochotu nebránit republiku, a volání po vojenské vládě, která by vše vyřešila ráznou válkou s Hitlerem – neodolal pokušení zatáhnout vedení armády do řešení této bezvýchodné mezinárodněpolitické krize, jež zjevně nemohla v tehdejší situaci skončit pro Československo dobře. Beneš tak zřejmě chtěl ukázat veřejnosti, že ani slavný generál v čele vlády nedokáže zvrátit stanovisko politiků. To se plně ukázalo, když právě Syrového vláda musela přijmout mnichovskou dohodu; 30. 9. v 17 hodin je Syrový nucen konstatovat v rozhlase: „Prožívám nejtěžší chvíle svého života, neboť plním nejbolestnější úkol, nad nějž lehčí by bylo zemřít. Měli jsme volbu mezi zoufalou a bezvýslednou obranou, která by znamenala nejen obětování celého dospělého pokolení, ale i dětí a žen, a mezi přijetím podmínek, které v bezohlednosti, jsouce položeny po nátlaku bez války, nemají příkladu v dějinách. Byli jsme opuštěni. Zůstali jsme sami.“ (Faber, 2014, s. 393)

5.4 Sázka o osud národa aneb kdo neválčí, nevyhraje

Benešovo jednání a strategie v září 1938 v sobě obsahovala také značné riziko neúspěchu. Mnohem větší riziko než zmíněná Nečasova mise nesla Benešova strategická úvaha o budoucnosti, jeho „plán“. Ten spočíval v očekávání, podporovaném například zprávami J. Masaryka z Londýna o Churchillových předpovědích pádu Chamberlainova kabinetu a obratu v britské politice vůči Hitlerovi či obdobnými úvahami francouzských socialistů (i když i jejich vůdce É. Herriot mu vzkázal, aby Mnichov přial), že velká válka proti Hitlerovi stejně jednou přijde, Německo bude poraženo a mnichovské ztráty budou Československu vráceny. Jenže v září 1938 toto nikdo nemohl s jistotou vědět; naopak, mnichovské řešení se zdálo být „na věky“. Tak jej také zejména britská vláda interpretovala; francouzský ministr zahraničních věcí G. Bonnet 29. 9. 1938 dokonce uvažoval o nutnosti celkové revize hranic v Evropě, neboť „versailleská smlouva se zhroutila“ (Mnichov v dokumentech, sv. I., s. 255). Mnohým tehdy i dnes vytane na mysli otázka: co kdyby Hitler

žádnou světovou válku ne zahájil a spokojil se s integrací všech Němců do Německé říše? Pak by se mnichovské řešení československých hranic s největší pravděpodobností stalo řešením trvalým, nikoli pouze dočasným. Beneš sám ve svých Pamětech (v části nazvané Mnichovské dny, poprvé publikované až v roce 1968) toto riziko připouštěl, své spoléhání na válku s Hitlerem označil za „velikou sázku o osud státu a národa“, ale nepochyboval o správnosti své úvahy, že k válce dříve nebo později dojde; tuto svou úvahu prezentuje již v listopadu 1938 v dopisu L. Rašínovi (Beneš, 2007, sv. III., s. 271–285). Podobně riskantním krokem vlastně bylo už Benešovo přijetí tzv. anglo-francouzského plánu s argumentem, že musíme doufat, že Hitler udělá „nějakou chybu“ a Západ se obrátí proti němu (Lvová, 1968, s. 226). Možnost neúspěchu si moc nepřipouštěl, a pokud o ní nahlas v Pamětech uvažoval, sahal k velmi radikálním řešením: „Jímala mne hrůza, když jsem slyšel tehdejší a pozdější výroky našich pesimistů, že jdeme znovu do poroby na padesát, sto či tři sta let. V tom případě snad i naše izolovaná válka okamžitá, tj. pád a smrt se zbraní v ruce – by byla bývala jediným čestným řešením pro náš národ, i kdyby byla přivedila konec státu okamžitě...“ (Beneš, 2007, sv. I., s. 352–353).

5.5 Emoce: sebevraždou vyburcuje Západ!

Dalším rysem Benešova uvažování v mnichovské krizi byly sklony k emotivnímu sebeobětování: přemýšlel-li o možnosti krachu své politiky a strategie, výrazně v sobě potlačoval racionální stránku uvažování ve prospěch emocí. V londýnském exilu, když zpětně zvažoval své možnosti v mnichovské krizi, mluvil o svých tehdejších záměrech pro případ neúspěchu: buď se postavit do čela vojska a s ním padnout, nebo spáchat sebevraždu s cílem vyburcovat Západ. Zvolil nakonec variantu třetí: rezignovat, odejít do ciziny a počkat na „správné straně“, až přijde válka (Beneš, 2007, sv. I., s. 340).

Je zajímavé, že ani v odborné literatuře, a už vůbec ne v učebnicích dějepisu, si badatelé nepoložili otázku, proč Beneš v době krize roku 1938 neuskutečnil jednání přímo s A. Hitlerem, který ho na taková jednání třikrát pozval? Byla-li celá jeho dosavadní diplomatická kariéra založena na schopnosti jednání a dosahování kompromisu, přímo se tato otázka

vnucuje. Beneš sám na ni podal víceméně pouze emocionálně laděnou a zřejmě ani ne příliš vážně míněnou odpověď. Comptonu Mackenziemu vyprávěl na konci druhé světové války, že Hitler ho v roce 1938 třikrát zval prostřednictvím Henleina na návštěvu do Berchtesgadenu. Beneš pozvání vždy odmítl s tím, že s tak „zvířecím člověkem,“ který není schopen racionálně jednat, si nemá o čem povídat. Když mu prý jeho přátelé radili, zda by přeci jen nebylo moudré se s ním sejít, řekl prý: „Tož tedy ano, půjdu, ale do této kapsy dám revolver, a do druhé vložím ruční granát, a bude-li na mne křičet, jako křičel na Schuschnigga, hodím granát – a bude z toho evropský skandál. Chcete tedy, abych jel?“ (Mackenzie, 1947, s. 13) I když tato slova byla jistě ovlivněna poválečnou euforií z porážky nacismu, a i když nemáme svědky, kteří by tyto Benešovy výroky dosvědčili přímo z roku 1938, Benešova slova ukazují na část jeho psychologické výbavy: strach z ponížení, jaký zažil rakouský kancléř od Hitlera v březnu 1938, byl zřejmě skutečně důvodem k rozhodnutí o setkání s Hitlerem ani neuvažovat. Na druhé straně však také existovalo racionální zdůvodnění pro Benešovo odmítnutí: snaha trvat na tom, že sudetská otázka je vnitřním československým problémem, který nemá být rozhodován z Berlína. Beneš byl zároveň přesvědčen, že žádná dohoda s totalitním nacistickým režimem nemůže být pro československý demokratický stát výhodná či prospěšná.

5.6 Nátlak

Zmínili jsme několik situací, v nichž Beneš v době mnichovské krize upřednostňoval emocionální přístup před racionálním. Naše analýza jeho jednání by však nebyla dostatečně výstižná, kdybychom nepřipomněli, jak enormnímu tlaku byl v zářijové krizi 1938 skutečně vystaven. Tento tlak byl jednak politický, zejména ze strany představitelů britské a francouzské vlády (pomíjíme-li Hitlerovy agresivní protibenešovské projevy) a doma ze strany představitelů čs. armády, a jednak zdravotní – psychické vypětí a namáhavá vyjednávání se podepsaly na Benešově zdravotním stavu, takže po abdikaci 5. 10. 1938 musel strávit několik dní na lůžku (podrobněji viz Dejmek II., 2008, s. 185n.). V politické rovině byl Benešovou reakcí na nátlak západních politiků spíše ústup vůči jejich požadavkům, markantnějším se stal v době Runcimanovy

mise, což ovšem souviselo s eskalací celé krize v důsledku stupňující se Hitlerovy agresivní rétoriky proti Československu a ultimativních požadavků Sudetoněmecké strany. Jestliže tzv. první a druhý Benešův plán z července 1938 můžeme ještě považovat za upřímnou snahu vyjít vstříc českým Němcům i Západu, a do určité míry za snahu napravit to, co se v národnostní politice zanedbalo ve 20. letech, pak tzv. třetí a čtvrtý plán představují již součást výše zmíněné Benešovy riskantní hry. Ve snaze ukázat pravé cíle K. Henleina a Hitlera předkládá Beneš vládě ke schválení návrhy, jdoucí za hranice tehdejší ústavy a přinášející riziko rozpadu státu – Beneš zjevně začíná více ustupovat britskému nátlaku. Přestože třetí plán prakticky znamenal akceptaci tzv. karlovarských požadavků z dubna 1938, W. Runciman jej označil za nedostatečný. Po berchtesgadenském jednání a poté, co britská a francouzská vláda začaly na vládu v Praze naléhat, aby přijala tzv. anglo-francouzský plán, prohlásil britský ministr zahraničních věcí lord Halifax na jednání své vlády: „Mělo by naprosto jasně zaznít, že nevloží-li Dr. Beneš svůj osud do našich rukou, umyjeme si nad jeho údělem ruce.“ (Faber, 2014, s. 295). Poté následoval soustředěný nátlak britského a francouzského velvyslance v Praze na Beneše – nejprve 19. 9. odpoledne, kdy mu poprvé představili anglo-francouzský plán s tím, že je třeba jej splnit, aby se zajistilo „udržení míru a ochrana životních zájmů Československa“ (Beneš, 2007, sv. III., s. 191–192). Velvyslanci sdělili Benešovi několik zásadních požadavků najednou: Československo musí odstoupit Německu oblasti s více než 50 % Němců, pokud to odmítne, bude to znamenat konec čs. - francouzského spojení. Pokud by pak vypukla válka Německa proti Československu, bude ČSR označena za viníka války (agresora). Británie a Francie jsou v případě přijetí plánu ochotny poskytnout novému Československu mezinárodní záruku nových hranic, pouze ovšem za předpokladu, že ČSR bude souhlasit s anulací všech platných vojenských smluv – tedy i spojenecké smlouvy se SSSR. Během několika desítek minut trvajícího jednání Beneše s velvyslanci se tak zhroutila celá jeho dvacetiletá zahraničněpolitická konstrukce bezpečnosti státu. Jakmile vláda s prezidentem 20. 9. anglo-francouzský plán odmítli s poukazem, že by vedl k „naprostému zmrzačení státu ve všech směrech,“ (Mnichov v dokumentech, sv. I, 1958, s. 149–150), obě západní vlády tlak na Beneše vystupňovaly

druhou, známou noční návštěvou velvyslanců u prezidenta na Hradě. Z depeší, posílaných britským a francouzským velvyslancem z Prahy svým vládám, je patrné, že se zde hrála vysoká diplomatická hra, počítající také s psychologickými slabostmi jednotlivých hráčů. Britský velvyslanec v depeších do Londýna zdůrazňoval, že odmítavé stanovisko čs. vlády z 20. 9. nemá být bráno za konečné, že opačné rozhodnutí musí být čs. vládě vnuceno, protože mnozí čs. ministři vědí, že „musí přijmout to, co je nutné“ (Mnichov v dokumentech, sv. II, 1958, s. 211). Francouzský velvyslanec psal do Paříže, že premiér Hodža mu sdělil, že pokud by „ještě dnes v noci prohlásil panu Benešovi, že v případě války Německa proti Československu, vzniklé ve věci sudetských Němců, by Francie pro své závazky k Anglii nešla s námi, vzal by prezident republiky toto prohlášení na vědomí; ministerský předseda by ihned svolal vládu, jejíž všichni členové se již dohodli s prezidentem a s ním samotným, že se podrobí“ (Mnichov v dokumentech, sv. II, 1958, s. 211). Při samotném nočním jednání (21. 9. od 2 do 3:45 hodin) se Beneš pokoušel racionálně argumentovat, předložil mapu (ukazoval, jak bezbranné by okleštěné Československo bylo v některých místech) a vznesl všechny možné další konkrétní námitky; nicméně velvyslanci mu dávali najevo, že tu nejsou od toho, aby projednávali jakékoli detaily. Beneš nicméně ke konci jednání – alespoň podle tvrzení britského velvyslance – řekl, že „bere náš zákrok jako jakési ultimátum, a vskutku jen takové ultimátum by mohlo ospravedlnit jej a jeho vládu, že přijali anglo-francouzské návrhy bez předchozího schválení parlamentem, jak je předepsáno ústavou“ (Mnichov v dokumentech, sv. I., 1958, s. 168). Beneš ve svých Pamětech uvádí, že velvyslancům řekl, že to, „co tu vaše země vzhledem k nám podnikají, je ojedinělé v historii. Svolám vládu a politické strany a společně s nimi učiním rozhodnutí... Nemohu nic slíbit, ale pokusím se o to, aby odpověď na vaše ultimátum byla dána pokud možno ještě dnes“ (Beneš, 2007, sv. I., s. 339). Stanoviska, která Benešovi při onom nočním jednání sdělil zejména francouzský velvyslanec, byla natolik šokující, že si Beneš vyžádal jejich písemné potvrzení francouzskou vládou, které dostal ještě ve stejný den (Beneš, 2007, sv. III., s. 204). Později byl některými politiky i historiky obviňován, že si tak nátlak Západu na sebe vlastně sám „objednal.“ Právě toto potvrzení Francie, že Československu ve válce proti

Německu nepomůže, bylo klíčovým faktorem pro Benešovo rozhodnutí přijmout anglo-francouzský plán. Pochopil navíc, že úvahy o možné změně francouzské vlády nemají naději na úspěch.

5.7 Naděje a zklamání

Beneš stále doufal, že Francouzi a Britové budou ještě dál s Hitlerem jednat, že tato jednání zkrachují, a že nakonec vypukne válka, do které se proti Hitlerovi zapojí celá Evropa včetně Sovětského svazu. Své naděje v tomto smyslu upnul ke zprávám o krachu jednání Chamberlaina s Hitlerem v Bad Godesbergu 23. 9., po nichž britský premiér, zklamán ultimativním přístupem Hitlera, dal čs. vládě najevo, že Británie a Francie nemohou Československo odrazovat od mobilizace. Pod dojmem této zprávy Beneš po dohodě s novou vládou gen. Syrového nařídil všeobecnou mobilizaci; věřil, že v britské a francouzské politice vůči Hitlerovi nastal konečně kýžený obrat a že to je již postoj definitivní. Snad v logice vývoje v červenci 1914 předpokládal, že celoevropská válka proti Hitlerovi vypukne během několika dní; pokládal to za celoevropsky nejlepší řešení, a každé odložení války považoval za řešení horší. Zdálo se navíc, že i Rumunsko a Jugoslávie splní své smluvní závazky, a že Polsko nenapadne Československo; Francie poslala na hranice s Německem 20 divizí a Británie mobilizovala námořnictvo; Sověti zahájili bojovou pohotovost. Benešově bojovné náladě odpovídalo i společně s J. Masarykem formulované prohlášení jménem vlády, kterým Československo odmítlo godesberské Hitlerovy požadavky: ČSR se postaví „na svrchovaný odpor“ a učiní tak „s boží pomocí“, protože „národ svatého Václava, Jana Husa a Tomáše Masaryka nebude národem otroků“ (Beneš, 2007, sv. III., s. 227–228).

Rozzuřený Hitler předložil Československu ultimativní lhůtu do 28. 9. do 14 hodin na přijetí jeho požadavků, jinak bude válčit „klidně proti Anglii i Francii.“ (Mnichov v dokumentech, sv. I, 1958, s. 239). Následně 27. 9. na zasedání britské vlády sdělili představitelé armády politikům, že ani spojené síly Británie a Francie nejsou schopny zabránit Hitlerovi v obsazení Sudet. Eskalace válečné atmosféry ale nakonec vyděsila nejen Londýn a Paříž, ale nakonec i Berlín a Řím. Rozdílné zájmy těchto jednotlivých vlád či části politických elit (H. Göring a K. von Neurath

přesvědčili Hitlera, aby se o Československu se Západem dohodl) nakonec vedly k britsko-italskému návrhu Hitlerovi uspořádat v Německu konferenci čtyř velmocí o československém problému, na které by Hitler nakonec získal bez války vše, co chtěl.

5.8 V zájmu státu je třeba porušit Ústavu

Přes obrovský šok a zklamání z mnichovské dohody Beneš nepřestal uvažovat chladnokrevně a racionálně; jeho pragmatický přístup se projevil i ve způsobu akceptace mnichovské dohody. Jestliže 30. 9. 1938 bylo na jedné straně jasné, že podmínky mnichovské dohody jsou pro Československo nepřijatelné, ale na druhé straně došel (spolu vládními politiky a veliteli armády) k závěru, že bez pomoci spojenců je izolovaná válka proti Německu nemyslitelná, nechal mnichovskou dohodu „akceptovat“ československou vládou protiústavním způsobem³ tak, aby její přijetí Československem mohlo být později zpochybněno. Byl pod silným tlakem Britů a Francouzů.⁴

Zodpovědnost za rozhodnutí akceptovat podmínky dohody na sebe převzala vláda; ta jednala 30. 9. 1938 dvakrát. Na dopoledním jednání vlády převažovaly názory dohodu odmítnout, značná část diskutujících ministrů nevěřila Hitlerovým slibům, že se více území Československa ani nedotkne, a všichni se obávali rozhořčené reakce veřejnosti; ke konci prvního jednání však převážilo stanovisko místopředsedy vlády a ministra vnitra J. Černého, řídícího schůzi za nepřítomného premiéra Syrového (byl na jednání u Beneše na Hradě), podle něhož z rozumového hlediska nebylo možno se bránit. Na druhém, poledním jednání na Hradě za přítomnosti prezidenta Beneše byl názor přijmout podmínky dohody již jednoznačnější. Prezident Beneš ve svém vystoupení navrhl přijetí „ultimáta“ s tím, že „kdybychom nepřijali, udělali bychom čestnou válku, ale ztratili bychom samostatnost a národ by byl vyvražděn.“ Premiér Syrový sdělil, že ani na dopoledním jednání vlády „nebylo nalezeno jiné východisko.“ Logika, na základě níž se Beneš rozhodl Mnichov akceptovat, byla chladnokrevně racionální: izolovanou válku vést nemůžeme, znamenala by pro nás zkázu a větší škody, než její odložení na pozdější dobu. Vynuceným přijetím mnichovské dohody zachráníme, co se dá, možná budeme mít garance bezpečnosti ze strany Západu a dostaneme čas se

připravit na boj v budoucnosti a za lepších podmínek (Beneš, 2007, sv. III., s. 281). Podotkněme, že o návrhu přijmout mnichovskou dohodu nebylo ani na jednom z obou zmíněných jednání vlády formálně hlasováno, alespoň stenoprotokoly z jednání vlád žádné takové údaje neobsahují (Mnichov v dokumentech, sv. II, 1958, s. 254–260). Jasně oficiální sdělení o akceptaci těchto podmínek poprvé zaznělo až po druhém jednání z úst ministra zahraničních věcí K. Krofty, který ve 12:30 hodin sdělil velvyslancům Francie, Británie a Itálie: „Jménem prezidenta republiky, jakož i své vlády prohlašuji, že se podrobujeme rozhodnutím, učiněným v Mnichově bez nás a proti nám.“ Teprve po několika hodinách vláda vydala prohlášení, v němž potvrdila přijetí dohody z Mnichova a protestovala zároveň, že toto rozhodnutí bylo učiněno bez její účasti (Čelovský, 1999, s. 375). Parlamentu nebyla mnichovská dohoda předložena především z toho důvodu, že Beneš si nemohl být (při značné politické i národnostní roztržitosti parlamentu) vůbec jist výsledkem parlamentního jednání v této věci. V zásadě obě varianty byly pro něj nepřijatelné: kdyby Národní shromáždění mnichovskou dohodu odmítlo, celá strategie zabránit válce by se zhroutila a Hitler by okamžitě mohl napadnout Československo. Pokud by poslanci a senátoři dohodu schválili, zhroutila by se Benešova „koncepce budoucnosti“, sázející na vypuknutí světové války proti nacismu, jeho definitivní porážku a následné vrácení zabraných území Československu. Britové totiž už v průběhu zářijové krize Benešovi opakovaně vzkazovali, že jimi přijaté řešení, spočívající v odevzdání sudetských oblastí Německu, považují za definitivní a to i v případě budoucí porážky nacismu (Mnichov v dokumentech, sv. I., s. 242–243). Dodejme, že pozdější složitá jednání Beneše v londýnském exilu s Brity o uznání předmnichovských hranic této jeho obavě dala plně zapravdu. I když však zklamání politiků a veřejnosti ze „zrady Západu“ bylo obrovské, Beneš i nadále prosazoval, že i tak bude třeba počítat v budoucnu se spoluprací se Západem v boji proti nacismu (Beneš, 2007, sv. I., s. 346). Stejně strategické myšlení vedlo Beneše i k odmítnutí pomoci ze strany SSSR, byla-li míněna vážně a byla-li reálná. Beneš, pro něhož byl SSSR spojencem, se obával jednak toho, že jeho zatažením do války proti Německu může způsobit ztrátu spojení Západu a zároveň prohloubení odporu Západu vůči jakékoliv spolupráci se Sověty, a tím i zhatit možnou

budoucí koalici Západu a SSSR proti Hitlerovi, s níž Beneš počítal jako s nutnou podmínkou porážky nacismu. Zároveň ale Benešův rezervovaný postoj vůči SSSR vedla i obava, že v případě společné války proti Německu by výrazně stoupl politický vliv Sovětů ve vnitřní politice ČSR, čemuž chtěl z důvodu zachování demokracie zabránit.

Závěr

V mnichovské krizi se poprvé (a v podobném smyslu v únoru 1948 podruhé) ukázaly limity Benešovy politické strategie: tuto krizi prohrál především proto, že byla vyvolána silami, jež neměl pod kontrolou, jež nebyl schopen výrazněji ovlivnit a které hlavně jeho postoje nerespektovaly, a naopak ho donutily podřídit se jejich vůli. Mnichovská krize ho dostala do situace, kterou nepřipravil on, ale někdo jiný. Zároveň se ovšem on sám stal centrem pozornosti a doslova nadějí celého národa, aniž by k pozitivnímu řešení krize měl dostatek vlivu, sil či pravomocí. Byl přesvědčen, že do této krize byl „uvržen“, nemohl se spolehnout na své spojence a nakonec bylo pro všechny vnitropolitické síly výhodné vložit veškerou naději (a tím také zodpovědnost za výsledek) pouze na něj. Ne náhodou měl pocit, že na klíčové rozhodnutí zůstal nakonec zcela sám a opuštěn. Zároveň se ale v této krizi projevila jeho, spíše bychom řekli psychologická slabina: neochota či neschopnost zvolit konfrontační či dokonce bojovnou strategii, která v sobě nesla riziko násilí, Benešem přeceňované riziko neúspěchu, ale také jím podceňované riziko možného úspěchu. Zvolené řešení odůvodňoval – snahou zabránit násilí a obětem z řad občanů. Při řešení krize sázel na svou léty prověřenou diplomatickou schopnost za každou cenu dosáhnout nějakého kompromisního řešení i těch nejsložitějších situací. Ovšem v roce 1938 se s ním jeho protivníci na žádném kompromisu dohodnout nechtěli, chtěli jej přinutit k jednoznačné akceptaci jejich představy řešení. V tehdejší situaci byl proces akceptace mnichovské dohody jednoznačně protiústavní. Vláda, i přes početně silnou skupinu ministrů odmítajících souhlasit s přijetím dohody, nakonec mlčky a nezákonným způsobem, tedy bez hlasování, přijala rozhodnutí z Mnichova. Stalo se tak do značné míry pod vlivem postojů prezidenta Beneše, nejvyšších velitelů armády a mlčenlivou

akceptací ze strany lídrů koaličních politických stran. Parlament byl vyřazen zcela. Nezbyvalo než spoléhat, že se „kolo dějin“ obrátí a všechno bude zapomenuto.

Poznámky:

- ¹ Tato studie vznikla v rámci řešení vědecko-výzkumného záměru Metropolitní univerzity Praha „Politické vědy, kultura, média, jazyk, kód projektu 57-01“, financovaného z podpory na Dlouhodobý a koncepční rozvoj výzkumné organizace v roce 2018.
- ² Jakkoli autor této studie odmítá roli historika či učitele dějepisu coby soudce, jehož úkolem má být jakési vynášení rozsudků nad dějinami, přeci jen uznává, že ve vědeckých pracích není možné při interpretaci historických událostí ignorovat fakt, že zejména v publicistice či projevech politiků, ale i ve veřejném mínění se otázka viny za konkrétní historické události hojně vyskytuje a je třeba s tímto pojmem jako s objektem zkoumání pracovat; to ovšem neznamená jej slepě přejímat).
- ³ Ústava z roku 1920 předpokládala, že státní hranice mohou být měněny pouze ústavním zákonem (§ 3, odst. 1), k jehož přijetí je zapotřebí 3/5 většiny všech členů v každé z komor Národního shromáždění (§ 33). V článku vymezujícího kompetence prezidenta republiky bylo výslovně zmíněno, že mezinárodní smlouva, sjednaná prezidentem, mění státní území, potřebuje souhlasu NS (§ 64, odst. 1).
- ⁴ 30. 9. 1938 ráno vzkazuje N. Chamberlain svému velvyslanci v Praze: „Navštivte ihned prezidenta a naléhejte na přijetí plán, který byl dnes po dlouhé diskusi vypracován ve snaze vyhnout se konfliktu. Uznáte, že na argumenty není čas; musí to být prosté přijetí.“ (Mnichov v dokumentech, sv. I., 1958, s. 273–274)

Literatura a prameny:

Archivní prameny a sbírky dokumentů:

Archiv Národního muzea v Praze (ANM), fond E. Beneš.

Dokumenty k historii mnichovského diktátu 1937–1939. Praha: Svoboda, 1979.

HAJDINOVÁ, E. a kol. *Edvard Beneš, Němci a Německo: edice dokumentů, sv. II/1 1919–1928*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2015.

Kdo zavinil Mnichov. Sborník z mezinárodního vědeckého zasedání k 20. výročí Mnichova. Praha: SNPL, 1959.

Mnichov v dokumentech, sv. I. Zrada západních mocností na Československu. Praha: SNPL, 1958.

Mnichov v dokumentech, sv. II. Zrada české a slovenské buržoazie na československém lidu. Praha: SNPL, 1958.

Učebnice dějepisu:

BĚLINA, P. a kol. *Dějiny zemí Koruny české II. Od nástupu osvícenství po naši dobu*. Praha: Paseka, 1992.

CAMBEL, S. a kol. *Dějepis pro 3. ročník gymnázia*. Praha: SPN, 1987.

ČURDA, J.; DVOŘÁK, J. *Moderní dějiny pro střední školy: světové a české dějiny 20. století a prvního desetiletí 21. století*. Brno: DIDAKTIS, 2014.

DOHNAL, M.A. kol. *Dějepis 8. 1. díl pro 8. ročník základní školy*. Praha: SPN, 1984.

FTOREK, O. a kol. *Dějepis II. pro 2. ročník středních odborných škol a 1. ročník středních odborných učilišť (studijní obory)*. Praha: SPN, 1984.

CHARVÁT, J. *Světové dějiny. Učebnice pro I. a II. ročník gymnasií a I. ročník středních odborných škol*. Praha: SPN, 1972.

KUKLÍKOVI, J. a J. *Dějepis pro gymnázia a střední školy 4. Nejnovější dějiny*. Praha: SPN, 2005.

KVAČEK, R. *České dějiny II. Učebnice pro střední školy*. Praha: SPL-Práce, 2002.

MENCL, V.; HÁJEK, M.; OTÁHAL, M.; KADLECOVÁ, E. *Křižovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, 1990.

Paměti:

BENEŠ, E. *Paměti: kritické vydání a rekonstrukce Benešových Pamětí 1938–1945, I.–III.* (editor M. Hauner). Praha: Academia, 2007.

ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha: Československý spisovatel, 1990.

ČERNÝ, V. *Paměti III. (1945–1972)*. Brno: Atlantis, 1992.

Odborná literatura:

ČELOVSKÝ, B. *Mnichovská dohoda*. Šenov u Ostravy: Tilia, 1999.

DEJMEK, J. *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část první. Revolucionář a diplomat (1884–1935)*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006.

- DEJMEK, J. *Edvard Beneš. Politická biografie českého demokrata. Část druhá. Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948)*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2008.
- FABER, D. *Mnichov. Krize appeasementu 1938*. Praha: Bourdon, 2014.
- HAUNER, M.: Dramatický portrét Edvarda Beneše v podání francouzského historika. *Soudobé dějiny*, 2017, roč. XXIV., č. 4, s. 628–643.
- LVOVÁ, M. *Mnichov a Edvard Beneš*. Praha: Svoboda, 1968.
- MACKENZIE, C. *Dr. Beneš*. Praha: Družstevní práce, 1947.
- ORT, A. *Česká zahraniční politika*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005.
- PACHTA, J; REIMAN, P. O nových dokumentech k otázce Mnichova. In *Příspěvky k dějinám KSČ*, 1957, č. 1, s. 104–133.
- PASÁK, T. *Pod ochranou Říše*. Praha: Práh, 1998.
- RATAJ, J. *O autoritativní národní stát*. Praha: Karolinum, 1997.

Elektronické zdroje:

- Post Bellum. Jak známe naše „osmičková výročí“?* Dostupné na: <https://www.postbellum.cz/2018/07/jak-zname-nase-osmickova-vyroci/> [ověřeno dne: 28. 8. 2018].
- Zákon č. 121/1920 Sb. ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky*. Dostupné na: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html.

Kontakt na autora příspěvku:

PhDr. Jan Bureš, Ph.D.
Katedra politologie a humanitních studií
Metropolitní univerzita Praha
Dubečská 900/10, 10031 Praha 10
e-mail: jan.bures@mup.cz